

ГАРСІЯ ДЕ ХЕСУС М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПИТАЛЬНІ ТА ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ ЯК ПРОЯВ АВТОРСЬКОЇ МОВЛЕННЄВОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В НАУКОВИХ ЕСЕ У. ЕКО

У статті досліджуються питальні та окличні речення в текстах наукових есе У. Еко з огляду на їх комунікативно-прагматичну функцію у науковому тексті. Вони розглядаються як складова авторської модальності, засіб діалогізації, оцінного та експресивного забарвлення авторського мовлення для впливу на адресата.

Ключові слова: експресивний синтаксис, питальне речення, окличне речення, риторичне запитання, риторичний оклик, авторська індивідуальність.

В статье исследуются вопросительные и восклицательные предложения в текстах научных эссе У. Эко в связи с их коммуникативно-прагматической функцией в научном тексте. Они рассматриваются как составляющий элемент авторской модальности, средство диалогизации, оценочной и экспрессивной окраски авторской речи для влияния на адресата.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, вопросительное предложение, восклицательное предложение, риторический вопрос, риторическое восклицание, авторская индивидуальность.

The article analyzes interrogative and exclamatory sentences in scientific essays by U. Eco with view of their communicative and pragmatic function in a scientific text. They are analyzed as an expression of an author's modality, a means of dialogical communication, evaluative and expressive coloring of an author's language and its influence on a recipient.

Key words: expressive syntax, interrogative sentence, exclamatory sentence, rhetorical question, rhetorical exclamation, author's uniqueness.

Актуальність теми зумовлена спрямованістю досліджень сучасних лінгвістів на вивчення взаємозв'язку між мовленням і мисленням, зокрема через дослідження граматичних засобів прояву авторської мовленнєвої індивідуальності, образу автора. Останнім часом всебічно вивчаються дослідниками засоби експресивного синтаксису саме в наукових текстах, які раніше вважалися позбавленими емоційно-оцінного забарвлення.

Мета дослідження полягає у виявленні ролі питальних та окличних речень у створенні діалогічності наукового тексту У. Еко і наданні авторської мовленнєвої індивідуальності.

Предмет дослідження становлять різні питальні та окличні речення в наукових творах У. Еко.

Об'єктом вивчення є експресивний та емотивний потенціал питальних та окличних речень у наукових есе У. Еко.

Матеріалом дослідження слугували тексти наукових есе У. Еко з п'яти наукових збірок та монографій автора, зокрема: "Dall'albero al

labirinto”, “Opera aperta”, “Sulla letteratura”, “Sugli specchi e altri saggi”, “Dire quasi la stessa cosa”.

Наукова новизна полягає в тому, що наукові есе У. Еко до сьогодні не ставали об’єктом лінгвістичного дослідження у межах виявлення мовних засобів впливу автора на адресата і створення авторської модальності як складової авторської мовленнєвої індивідуальності.

Як відомо, об’єктом синтаксису як науки є дослідження структури і функцій висловлення, інтерпретованих у комунікативному аспекті, тобто у відношенні до позначуваної ситуації, до мовця і слухача [1 : 248]. Питальні та окличні речення відносяться до синтаксичних засобів створення модальності в тексті через надання йому діалогічності, адресності. Саме діалогічність як засіб встановлення контакту з адресатом повідомлення зумовлює вживання експресивних засобів у науковому мовленні. Отже синтаксис має чималі стилістичні можливості, які ґрунтуються на досить розвиненій синонімії характерних для нього явищ. Зокрема експресивний заряд простого речення створюється його лексичним складом і питально-окличною інтонацією [2 : 164-167].

Питальні та окличні речення передають інтонаційний зміст повідомлення. Роль інтонації виняткова у формуванні речення як комунікативної одиниці. Будь-яке слово чи сполучення може стати реченням, якщо йому надати певної інтонації (*Ma come?* [11 : р. 494], *Perfetto! Orrore!*). Без інтонації, стверджує Кочерган М.П., не може бути виражена ні модальність, ні предикативність узагалі [1 : 251]. Зокрема, з точки зору комунікативної лінгвістики, інтонаційна насиченість тексту створює тональність комунікативного процесу. Вибір адресантом необхідної тональності, говорить Бацевич Ф.С., залежить від різноманітних позалінгвальних чинників (характеру індивіда, його настрою, мети розмови, особи адресата тощо), а її варіативність є обов’язковою умовою успішності спілкування, слугує джерелом потрібного комунікативного ефекту [3 : 210].

У межах дослідження експресивних синтаксичних засобів вираження авторської індивідуальності не можна оминати такий впливовий елемент як риторичні питання. Сама назва говорить, що риторичні питання (запитання) є, перш за все, об’єктом вивчення риторики, науки, тісно пов’язаною, а іноді співвідносною зі стилістикою. Загально відомо, що риторичне питання - це таке, що не потребує відповіді, оскільки відповідь є або очевидною, або її не існує. Така стилістична фігура вживається для привернення уваги до певного явища, події, говорить Пономарів О.Д., і відзначається великим зарядом експресії, тому широко вживається в усіх стилях мовлення [2 : 240].

Адресант, не чекаючи на відповідь, вдається до таких запитань, щоб підкреслити незвичайність ситуації, її трагізм або комізм, чи звернути на неї увагу адресату. Однак, слід зауважити, що адресант може застосовувати такі запитання із провокаційною метою, оскільки в нього на це запитання є зовсім інша відповідь, ніж та, на яку всі очікують. У такий спосіб створюється стилістичний ефект оманливого очікування [4 : 149-150]:

Si dovrà dunque dire che una sola ideologia artistica accomuna gli Opposti Estremismi Storici?

Il fatto è che però non bisogna trattare questi quadri come oggetti d'arte. – Застосувавши вставне модальне слово, *dunque* (отже, відповідно), У. Еко, на перший погляд, констатує логічний висновок до вищесказаного, але з наступного абзацу спростовує його: *il fatto è che* (справа втому, що). І далі за допомогою імперативу першої особи множини і емпізи автор запрошує читача до своєї лабораторії: *Cerchiamo di vederli per quel che sono, strumenti di persuasione di massa.* [12 : p. 58]

Є відомим риторичне питання про риторичне питання У. Еко: *Ma c'è davvero bisogno di domande retoriche?* [13]. “А чи дійсно є потреба у риторичному запитанні?” – пише автор, застерігаючи від зловживання цією фігурою на письмі. Це є одним з тридцяти восьми пунктів – правил хорошого написання твору, які пропонує У. Еко у своєрідній формі: кожне правило написане із вмістом тих речей, від яких автор і закликає утриматися, тим самим одночасно надаючи приклад некоректного письма.

Риторичне запитання або ціла низка запитань наприкінці глави найчастіше слугують висновком до всього її змісту:

(...); il vero problema è: che cosa accade quando si deve costruire lo schema di un oggetto ancora ignoto? [11 : p. 435]

È occorrenza parassitaria al referente, ma potrebbe anche non esserlo. Chi può essere sicuro? E lungo il canale, quante e quali manipolazioni possono essere intervenute? E quanto contano non solo l'inquadratura, ma il montaggio, quel montaggio che si fa sentire anche in diretta, per il quale la camera decide quali aspetti del referente reale esplorare, e il messaggio può creare effetti Kuleshov ad ogni istante? [12 : p. 36]

Бєлова А.Д. розглядає вживання запитань, що починаються питальним словом “perché” (why-questions), як елемент публіцистичного стилю в наукових текстах. Такі питання вказують на перспективи подальших досліджень у змістовному плані і, з прагматичної точки зору, привертають увагу адресата на фоні “сухого” викладення фактів [5 : 234]. Хоча мовлення У. Еко в його наукових есе зовсім не нагадує “сухе” викладення, такі

питання є не менш релевантними по відношенню до всього тексту і часто містять інші елементи для привернення уваги (у наведеному далі прикладі - вставна конструкція, запозичення з французької мови):

Perché i toponimi che appaiano qui ci si depositano nella mente (o nel cuore) come una sequenza musicale, una petit phrase? [14 : p. 54]

Артемова Л.В., досліджуючи емотивний вплив питальних речень в аналітичних статтях, зауважує, що частка запитань у заголовках не є значною і вважає це позитивним фактором: “така форма не є типізованою, загально вживаною, відповідно, є для адресата новою і несподіваною, що дає автору право очікувати на більший прагматичний ефект” [6 : 144]. На нашу думку, це не менш актуально і по відношенню до заголовків текстів наукового чи науково-популярного спрямування і, навіть, є менш типовим явищем в останньому випадку, тому певно має чи не більший прагматичний ефект. У наукових збірках У. Еко знаходимо такі запитання в назвах:

Negoziare: topo o ratto?; Migliorare il testo? [15]

Ma che cosa è questo Campanile? [12]

Che cosa significa “sapere che”?; Esiste nel Kant lo schema del cane?; Ha ancora senso la nozione di significato? [11]

Si esce dal teatro?[14]

З п’яти наукових збірок У. Еко більше питальних речень у назвах, як власне і в самих текстах есе, частіше зустрічалися у трьох, більш пізніх збірках автора. На нашу думку, це свідчить про те, що з віком і досвідом У. Еко все більше спрямовує своє наукове мовлення на читача, насичуючи його діалогічністю. Таким чином, все чіткіше вибудовується його власний ідіолект і наявність в його наукових есе все більшої кількості питальних речень становить провідну рису у становленні його авторської мовленнєвої індивідуальності.

Особливість функціонування питальних речень у науковому мовленні становить їх використання у складі питально-відповідних комплексів – власне текстових одиниць, що дозволяють імітувати діалог між автором і читачем, прогнозувати реакцію адресата, керувати його увагою [7]. Запитання й відповідь Пономарів О.Д. відносить до стилістичної фігури, що використовується для загострення уваги на певному понятті чи явищі [2 : 240]. У. Еко збільшує прагматичний ефект цієї фігури, вдаючись у межах одного наукового есе до цілої низки послідовних запитань і даючи на них відповіді:

E come rappresenta il miniatore gli abitanti del Malabar? Ecco, uno è un Blemma, e cioè uno di quei favolosi esseri senza testa con la bocca sullo stomaco,

l'altro è uno Scipode, che sta sdraiato all'ombra del suo unico piede, e il terzo un Monocolo (...).

Perché il miniatore si permette di inserire questi tre esseri che non esistono nell'universo del Milione (...), contro ogni evidenza testuale? Perché lui, come i suoi lettori, (...), sapeva che dovevano esserci.

Chi era, allora, il compilatore di enciclopedie storiche e geografiche? Un signore che sedendo a tavolino si basava sui testi venerabili di Plinio, di Solino, di Isidoro di Siviglia, e via via (...). [12 : p. 62]

Таким чином автор урізноманітнює свій дискурс, надає більшої діалогічності тексту, неначе передбачаючи ймовірні запитання свого “співрозмовника”, читача, створюючи логічний ланцюг запитань-відповідей. Текстова когезія в цьому ланцюзі створюється через темарематичні зв'язки, а також за допомогою питальних речень, вставних слів і фігур повтору.

Зустрічаємо також запитання-відповіді у вигляді паралелізмів, які, як відомо, надають зв'язності тексту, полегшують сприйняття, а також посилюють та увиразнюють релевантно важливі для розуміння тексту компоненти [6 : 129-131]. Назва есе неодноразово повторюється в тексті, тим самим автор її конкретизує: повтор здійснюється на рівні тексту, наприклад:

Che cosa significa “sapere che”? – заголовок підтеми і наступне розкриття проблеми:

*Che cosa significa che qualcuno sa che *Oa e Ob non sono identici? L'unico caso di falsa attribuzione in cui si possa sapere che Oa e Ob non sono identici è quello in cui (...).* (...) E che cosa significa sapere che *Oa non è mai esistito? Tranne il caso in cui ci siano prove inconfutabili del fatto che (...).**

Такий текстовий повтор виступає засобом міжтекстової когезії у межах одного есе і вводить іншу підтему:

Che cosa significa, così come Gugliermo di Conches commenta l'afforisma, che i moderni sono “perspicaciores” degli antichi? [11 : pp. 218-222].

У відповідній частині таких питально-відповідних комплексах У. Еко вдається майже з однаковою частотністю як до коротких однозначних відповідей, так і уникає однозначності, надаючи читачеві змогу самому визначити власні позиції з цього приводу. Порівняймо:

È possibile pensare che il Redentore si sottometta a un rituale così pagano e lascivo? Certamente no. [11 : p. 128]

Dobbiamo dunque concludere che informazione e significato sono due cose diverse? Se leggiamo le pagine di Wiener non abbiamo motivo per arrivare a tali conclusioni: (...). Ma è pur vero che ... [16 : p. 108]

Часто в наукових текстах фігурують відкриті чи дистанційні питально-відповідні комплекси, коли відповідь на поставлене запитання міститься у подальшому викладенні (це можна яскраво спостерігати, коли питання поставлене у заголовку, про що говорилося вище). Солганік Г.Я. наголошує на діалогічності питальних та окличних речень в зачинах строф. Зокрема, питальні речення на початку строфи різко змінюють тональність викладення повідомлення, переводять мовлення в інший модальний план і, таким чином, зосереджують увагу читача на головному [8 : 160-161]. Так в есе У. Еко не рідко спостерігаємо подібні зачини:

Cosa significa convogliare in una esperienza il ricordo di esperienze passate? E come si attua questa situazione nel rapporto comunicativo che si stabilisce tra un messaggio verbale e il suo ricettore? [16 : p. 72]

І в подальшому змісті есе поступово розкриваються поставлені проблеми.

У наукових текстах типовим є використання питально-відповідних комплексів для введення дефініцій [7]. В наукових есе У. Еко такі випадки доволі рідкі і визначення дається у своєрідний неоднозначний спосіб:

Che cosa vuole dire “immaginare”? C'è differenza tra “immaginare” nel senso di evocare una immagine (...) e “immaginare” nel senso che, vedendo una pietra come tale, proprio a causa e in concomitanza con le impressioni sensibili che hanno sollecitato i nostri organi visivi, sappiamo (ma non vediamo) che è dura. [11 : p. 427]

E come definire un tratto “primitivo”?

Si è detto che i primitivi sono idee innate di stampo platonico, ma neppure Platone è riuscito a stabilire in modo soddisfacente quali e quante siano le idee universali innate (...). [11 : p. 28]

Вставлені питальні речення (квестиви) зв'язуються за допомогою лексичних засобів одного або споріднених лексико-семантичних полів з попереднім реченням і цілим контекстом і слугують не тільки для запити інформації, але й виконують функцію встановлення контакту. Їх ілюкутивна сила поєднується з передачею почуттів автора – здивування, незадоволення, обурення, схвалення, позитивної оцінки [9 : 161]:

È probabile che di fronte a quello stimolo il mio cervello compirebbe processi della cui complessità non ho idea, così come fa quando rovescia (ed è cosa da nulla?) l'immagine retinale. [11 : p. 476]

Дослідники творчості У. Еко відзначають неодмінною стильовою рисою його мовлення, як в науці, так і в художніх творах, іронію. В наукових есе У. Еко засобом для вираження іронії слугують зокрема й питальні та окличні речення:

La reazione del marito violerebbe certo una regola pragmatica (...) – dato che negare la presenza di un uomo potrebbe da un lato suggerire che si tratti di un bambino o di un gatto, ma dall'altro potrebbe anche lasciare pensare a qualcosa di più pericoloso (perché non un invasore spaziale?)(...).

Pericoloso – perché fa parte delle infinite proprietà enciclopediche di uomo anche quella di essere portato a delinquere (non si sa forse che homo homini lupus?). [11 : pp. 64-65]

У цьому прикладі в обох парантезах бачимо заперечні конструкції, які в такому контексті втрачають своє первісне смислове навантаження і набувають функції “передбачення стверджувальної відповіді”, особливо, у супроводі модального слова *forse* [10 : 210-211].

Ще приклад іронізації мовлення:

*(...); perché appare inumano l'uso poetico del semaforo e non era mai apparso inumano l'uso poetico dello scudo di Achile (di cui si descriveva persino, **orrore!**, il processo “industriale” di produzione, perdendosi in particolari siderurgici che dovrebbero scandalizzare l'intellettuale dei tempi omerici)? Perché infine si pensa come alienante il rapporto di simbiosi con l'automobile e non si sospetta di alienatività la simbiosi del cavaliere col proprio cavallo, (...)? [16 : p. 255]*

Тут знов посилюється вплив на читача і підсилюється ефект іронічності низкою запитань із паралельною синтаксичною і лексичною будовою. Солганік Г.Я. називає низку таких запитання “особливим різновидом анафоричних строф”, що в стилістичному плані використовуються для організації мовлення із підкресленою емоційністю, експресивністю, схвильованістю. Такі риторичні питання, наголошує дослідник, є засобом вираження енергійного ствердження і характерним в таких випадках є наявність відповідних блоків у другій частині строфи, що дають пояснення до попереднього блоку і точно відповідають задачам розмірковуючого мовлення [8 : 138]. Підкреслено іронічний відтінок несе у прикладі вставне слово із знаком оклику (*orrore!* – *жах!*), яке, зокрема, є підтвердженням іронічності всього висловлення.

Поза сумнівом, окличні речення є впливовим засобом привернення уваги адресата, які відрізняються значною експресивністю у контексті наукового мовлення. Окличні речення в досліджуваних текстах найчастіше

зустрічаються серед парантез у більшості випадків, щоб звернути увагу до певного твердження:

La ratio come potentia animae appare all'esterno verbo et facto, attraverso azioni esteriori, comportamenti psicologici e fisici (e le azioni sono accidenti, non sostanze!) 26 albero

Або захоплення автора:

Per una sorta di lavaterismo incoscio della macchina fotografica (misteriosi rapporti tra il Della Porta ottico e il Della Porta fisiognomista!) non c'è foto di questo genere in cui il soggetto non assuma un aspetto di ripugnante degenerazione (...). [12 : p. 51]

Вставлені окличні речення, зазначає Шемякіна Н.В., відносяться як до окремого слова, так і до контексту, з яким вони зв'язані лексично. Їм притаманно передавати різні почуття автора – захоплення, незадоволення, вірогідність [9 : 192]:

De Bruyne ha anche pubblicato, (...), una storia dell'estetica che parte dal pensiero greco-romano, (...), toccando (...) il pensiero di autori medievali più tardi come (...) e terminando con Dionigi il Certosino (ed è in queste ultime pagine che si cita finalmente Huizinga!). [11 : p. 310] Окрім знаку оклику в парантезі, захоплення автора підсилюється емфазою та модальним прийменником, що також є типовим для наукового мовлення У. Еко.

Серед риторичних фігур називають риторичний оклик як такий, “що виражає захоплення, яке мали б зрозуміти всі, приєднатися до мовця, і живе ця фігура на “принципі щирості” [4 : 151].

In ogni caso, quale sfida per il traduttore! [15 : p. 288]

Якщо до питальних речень У. Еко вдається досить часто, то графічно оформлені окличні речення і конструкції зустрічаються у досліджених есе в лічених випадках. Проте, на нашу думку, автор свідомо уникає надмірного використання знаку оклику: як ми помітили, вживає його більше для привернення уваги до конкретного явища, рідко для вираження емоцій чи оцінки, адже тексти його наукових есе і без того рясніють оцінно та експресивно забарвленими вставними та вставленими словами, зокрема модальними, іноді з підсилювальними частками (*ma certamente, sfortunatamente, finalmente*), вигуками (*ahimé, ed ecco*), емфазою (*altro non è che*), в морфологічному плані – прикметниками із підсилювальним суфіксом *-issimo (infelicissimo, interessantissimo)* тощо. Часто У. Еко також звертає увагу читача до певного явища за допомогою імперативу (*si noti che*) або риторичними запитаннями.

У цілому використання в науковому мовленні У. Еко питальних та окличних речень характеризується особливою виразністю, експресивністю і демонструє прояв стильової риси “експресивність викладення” як засобу активізації уваги читача [7]. Дослідники часто говорять про досить незначний відсоток використання в наукових текстах питальних та окличних речень, завдяки чому вони власне і привертають увагу читача. Проте дослідивши ці явища у науковому мовленні У. Еко і виявивши факт доволі частого звертання автора до стилістично маркованих синтаксичних конструкцій з експресивним, оцінним та емоційним забарвленням, слід констатувати, що таке вживання питальних і окличних речень не зменшує впливовості наукового тексту на читача. Навпаки, насичуючи свої наукові есе ознаками діалогічності, експресивності У. Еко створює власний авторський науковий стиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – [3-тє вид.] – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 464 с. – (Серія «Альма-матер»). 2. *Пономарів О.Д.* Стилістика сучасної української мови: [підручник] / Олександр Данилович Пономарів. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с. 3. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с. – (Серія «Альма-матер»). 4. *Мацько Л.І.* Риторика: [Навч. посіб.] / Любов Іванівна Мацько, Оксана Михайлівна Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с. 5. *Белова А.Д.* Лингвистические аспекты аргументации (на материале современного английского языка): дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Алла Дмитриевна Белова; Киевск. нац. ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1998. – 443 с. 6. *Артемова Л.В.* Оцінно-емотивна домінанта експресивності сучасних іспанських аналітичних статей (на матеріалі періодичних видань “El pais”, “El mundo”, “ABC”): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність 10.02.05 «Романські мови» / Людмила Василівна Артемова; Київськ. нац. лінгв. ун-ту. – К., 2005. 7. *Категория акцентности функциональная семантико-стилистическая.* - [електронний ресурс] / Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М.: “Флинта”, “Наука”. Под редакцией М.Н. Кожинной. 2003. – Режим доступу до статті: www.stylistics.academic.ru 8. *Солганик Г.Я.* Синтаксическая стилистика. – [4-е изд.] / Григорий Яковлевич Солганик. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 232 с. 9. *Шемякіна Н.В.* Авторська репрезентація у мові сучасної французької преси (структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти): дис. На здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Наталія Володимирівна Шемякіна; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000. – 227 с. 10. *Алисова Т.Б.* Очерки синтаксиса современного итальянского языка: семантическая и грамматическая структура простого предложения. – [2-е изд.] / Алисова Татьяна Борисовна. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 296 с. (Языки народов мира.).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. *Eco U.* Dall'albero al labirinto. Studi storici sul segno e l'interpretazione / Umberto Eco. – [1-a edizione]. – Milano: Bompiani, 2007. – 575 p. 12. *Eco U.* Sugli specchi e altri saggi. Il segno, la rappresentazione, l'illusione, l'immagine. / Umberto Eco. – [IV edizione]. – Milano: Tascabili Bompiani, 2004. – 376 p. 13. *U. Eco.* 38 consigli di buona scrittura. – [інтернет ресурс] / Umberto Eco. – Режим доступу: <http://blog.libero.it/vidi/6981497.html> 14. *Eco U.* Sulla letteratura. / Umberto Eco. – [1-a edizione]. – Milano: Bompiani, 2003. – 364 p. 15. *Eco U.* Dire quasi la stessa cosa / Umberto Eco. – [5-a edizione]. – Milano: Bompiani, 2004. – 391 p. 16. *Eco U.* Opera aperta. Forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee / Umberto Eco. – [6-a edizione]. – Milano: Bompiani, 2004. – 308 p.